

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ 81ο • ΤΟΜΟΣ 162ος • ΤΕΥΧΟΣ 1802 • ΙΟΥΛΙΟΣ-ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2007

Ἀφιέρωμα στὸν Θανάση Βαλτινό

ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΑΛΤΙΝΟΣ • ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΑΡΤΙΝΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΛΑΧΟΔΗΜΟΣ • ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ • ΚΩΣΤΑΣ ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ
ΝΙΚΗΤΑΣ ΠΑΡΙΣΗΣ • ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ • ΚΛΑΙΡΗ ΜΙΤΣΟΤΑΚΗ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ • ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΪΒΑΝΑΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ • ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΠΑΠΑΝΛΙΑ • ΧΡΗΣΤΟΣ Ι. ΣΚΟΥΠΡΑΣ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ • ΛΕΥΚΙΟΣ ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ

Μηνολόγιο

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΡΓΥΡΙΟΥ • ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ • ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΑΡΓΕΝΤΗΣ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΙΑΚΑΝΤΑΡΗΣ
Ν.Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ • Ν.Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ • Ν.Π. ΠΑΪΣΙΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΑΤΣΟΥΛΗΣ • ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΡΙΤΟΣ • ΣΠΥΡΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ • ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΥΛΟΥ

Ἰούλιος-Αὐγουστος 2007

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

Περιεχόμενα

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟ

3 ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΑΛΤΙΝΟΣ	Κάσια Φράγκου (Διήγημα)
5 ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΑΡΤΙΝΟΣ-ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΛΑΧΟΔΗΜΟΣ	Συζήτηση με τόν Θανάση Βαλτινό
29 ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ	Τό μυθιστόρημα τεκμηρίων κατά Βαλτινόν
55 ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	Ἄτομο καί Ἱστορία στήν πεζογραφία τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ
67 ΚΩΣΤΑΣ ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ	Τά προσωπεῖα τῆς μνήμης
Στοιχεῖα γιά τό ἔργο τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ
76 ΝΙΚΗΤΑΣ ΠΑΡΙΣΗΣ	Μερικές πρωτοβάθμιες θέσεις
γιά τήν πεζογραφία τοῦ Θ. Βαλτινοῦ
82 ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ	Τό παιχνίδι τῆς μνήμης καί τῆς λήθης
Ζητήματα ἱστορίας καί ἰδεολογίας στήν πεζογραφία τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ
95 ΚΛΑΙΡΗ ΜΙΤΣΟΤΑΚΗ	Κυκλικές σκέψεις γύρω ἀπό τήν τέχνη τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ
103 ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ	Ἐδῶ μπροστά μας
112 ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΛΑΧΟΔΗΜΟΣ	Ἡ ἡδονή τῆς βίας στό ἔργο τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ
«Αὐγούστος '48», Ἡ κάθοδος τῶν ἐννιά, «Ἐθισμός
στή νικοτίνη» καί ἡ Ὁρθοκωστά ὡς κατάληξη
123 ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΪΒΑΝΑΣ	Ἀλληγορία καί ἐπιθυμία στήν Κάθοδο τῶν ἐννιά
157 ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ	Μπλέ βαθύ σχεδόν μαῦρο. Ὅψεις ἐνός μονολόγου
173 ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΠΑΠΑΗΛΙΑ	Δίνοντας φωνή στή Δεξιά; Ἡ ποιητική καί πολιτική
τῆς μαρτυρίας στήν Ὁρθοκωστά
Μετάφραση: Ἰουλία Πεντάζου
198 ΧΡΗΣΤΟΣ Ι. ΣΚΟΥΠΡΑΣ	Ἡ Ὁρθοκωστά τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ καί ἡ κριτική
212 ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ	Ὁ σφαγμένος κόκορας μιᾶς γαμήλιας ἐπετείου
Σχόλιο στό διήγημα «Θά βρεῖτε τά ὀστά μου ὑπό βροχήν»
217 ΛΕΥΚΙΟΣ ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ	Χρονολόγιο Θανάση Βαλτινοῦ

Μέσα Σεπτεμβρίου εκείνου του χρόνου, παραλάβαινα κατεφυγμένα προϊόντα για τις ανάγκες της κλινικής. Από ένα σπασμένο χαρτοκιβώτιο γλίστρησαν στο τσιμέντο του διαδρόμου μερικά κοκαλωμένα ψάρια Ατλαντικού. Ο εργάτης που τα κουβαλούσε βρήκε μία παλιά έφημερίδα, τα μάζεψε και τα ακούμπησε στον πάγκο της αποθήκης.

Δέν θά μιλήσω για συμπτώσεις. Η έφημερίδα ήταν μία μπαγιάτικη Καθημερινή - σελίδα των «Κοινωνικών». Και η Κάσια χαμογελούσε όχι ανέμελα, στοχαστικά, μέσα από μία μικρή νεανική της φωτογραφία. «Κασσιανή Φράγκου, έτών 29».

Τό Κάσια λοιπόν προερχόταν από τό Κασσιανή. Όπότε μέ δύο σίγμα. Δέν υπήρχαν ονόματα συγγενών. Τήν αποχαιρετούσαν οι φίλοι της, συνάδελφοι του πολυκαταστήματος. Λαϊκά παιδιά, όπως ή ίδια, που είχαν πληρώσει κάτι παραπάνω για να μπει ή φωτογραφία της - μία τρυφερή χειρονομία κατευόδιου σ' αυτό τό ταξίδι μοναξιάς. Κοίταξα τήν ήμερομηνία: 28 Ιουλίου, τέσσερις μέρες αφότου μου είχε δώσει τήν κασέτα.

Αναρωτήθηκα τί μπορεί να είχε συμβεί. Ένα αίφνίδιο δυστύχημα ή ίσως ένα προσχηματικό ατύμβουλο τέλος; Ο πειρασμός να μάθω ήταν μεγάλος. Κάποια στιγμή σκέφτηκα να συναντήσω αυτούς τους φίλους της, να πάω σέ κείνο τό πολυκατάστημα να ρωτήσω. Αλλά τελικά δέν τό έκανα. Έτσι κι αλλιώς ή Κάσια δέν θά γινόταν ποτέ ήθοποιός.

Αποστόλης Αρτινός-Δημήτρης Βλαχοδήμος

Συζήτηση μέ τόν Θανάση Βαλτινό

Θεωρήσαμε πρόκληση τή διά ζώσης αναμέτρηση μέ έναν σύγχρονο συγγραφέα - ό οποίος κάλλιστα θά μπορούσε να ονομαστεί «ο πιο μεγάλος εν ζωή πεζογράφος μας»· αρκεί ή συνομιλία μαζί του να ήταν ελεύθερη, ειλικρινής, δίχως τις συνηθισμένες τυπικότητες και συμβάσεις. Ο Θανάσης Βαλτινός δέχτηκε και, επί δυό μέρες τό πρωτό Σαββατοκύριακο του Μαρτίου, τόν επισκεφτήκαμε στό φιλόξενο δώμα του, στόν τελευταίο όροφο μίας πολυκατοικίας πίσω από τήν Εθνική Πινακοθήκη.

Η καταγεγραμμένη συνομιλία μας διήρκεσε έξι ώρες - πάνω από εκατό σελίδες απομαγνητοφωνημένου κειμένου. Τήν ευθύνη τής απομαγνητοφώνησης είχε σχεδόν αποκλειστικά ο Αποστόλης Αρτινός. Στις σελίδες που ακολουθούν αποφασίστηκε, για τεχνικούς κυρίως λόγους, να δημοσιευθεί ένα μικρό μέρος τής συνέντευξης επιλεγμένο από τόν ίδιο τόν Θανάση Βαλτινό. Τό υπόλοιπο αξίζει και εύχόμαστε να δει τό φως τής δημοσιότητας σέ ευθετότερο χρόνο.

Από όλα όσα είπαμε εκείνες τις ώρες, κρατούμε (έν είδει συμπεράσματος) δυό πράγματα: πρώτον, ότι ο συγγραφέας στό εργαστήρι του είναι πάντοτε ένας ιδιόμορφος ασκητής και, δεύτερον, ότι ή ιδιότητα του συγγραφέα είναι χάρισμα - και ο Βαλτινός έχει τή «στόφα» συγγραφέα, ασχέτως άλλων παραμέτρων.

ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΑΡΤΙΝΟΣ-ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΛΑΧΟΔΗΜΟΣ

Δημήτρης Βλαχοδήμος: Ωραία ή θεά από εδώ.

Θανάσης Βαλτινός: Ναί, ωραία. Ακρόπολη, Λυκαβηττός, Ύμηττός, μία σχισμή θάλασσας στό βάθος. Και πολύς ουρανός. Αλλά είμαι μόνο στόν έβδομο όροφο.

Δ. Βλ.: Είναι προνόμιο πάντως, δέν είναι;

Θ. Β.: Φυσικά. Ένα μεγάλο προνόμιο.

Δ. Βλ.: Μένετε εδώ από...;

Θ. Β.: Από τό τέλος τής δεκαετίας του '70. Τριάντα χρόνια.

Δ. Βλ.: Καί πίο πρίν;

Θ. Β.: Στούς δρόμους γύρω από τή Δεξαμενή. Δεινοκράτους, 'Αχαιοῦ, Κλεομένους, Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου, Δεινοκράτους πάλι. Γιά μιά τριετία επίσης στή γωνία Κεφαλληνίας καί Ι. Δροσοπούλου.

Δ. Βλ.: Γεννηθήκατε στό Καστρί Κυνουρίας.

Θ. Β.: Ναί. 1932.

Δ. Βλ.: Στήν 'Αθήνα ἤρθατε πότε;

Θ. Β.: Τελειώνοντας τό ὀκτατάξιο γυμνάσιο. 'Από τήν Τρίπολη. 1950.

Δ. Βλ.: Σέ μερικά βιογραφικά σας ἀναφέρεται ὡς τόπος γεννήσεως ὁ Καρατούλας Κυνουρίας.

Θ. Β.: Τό Καστρί ἀποτελοῦσαν ἑφτά οἰκισμοί πού κάποτε ἔγιναν ἀνεξάρτητες κοινότητες: Μεσορράχη, 'Ελατος, 'Ωριά, Καρατούλας, Νέα Χώρα, Περδριόδρυση, μέ κεντρικό χωριό τόν 'Αγιο Νικόλαο. 'Ο ὁποῖος 'Αγιος Νικόλαος —καί παρότι ἅγιος— σφετερίστηκε τό κοινό ὄνομα Καστρί. Πρίν σαράντα περίπου χρόνια αὐτό. Γιά νά διεκδικήσει, κατ' ἀποκλειστικότητα, κάποια κληροδοτήματα. 'Ετσι ὑποθέτω. Πονηρά.

Δ. Βλ.: Πηγαίνετε συχνά ἐκεῖ;

Θ. Β.: 'Οχι ὅσο θά ἤθελα. 'Εχουμε ἕνα σπίτι στόν μετονομασμένο 'Αγιο Νικόλαο, ἀπό τή μεριά τῆς μητέρας μου. 'Από αὐτά μέ τίς πελεκητές πέτρες, χτισμένο ἀπό τόν παππού μου. 'Αλλά ἐκεῖ τό περιβάλλον εἶναι ἀστικό. Προτίμησα τόν Καρατούλα, ἕνα δυό χιλιόμετρα πίο κάτω, ὑπῆρχε ἕνα ἄλλο σπίτι, ἐρειπωμένο, ἀπό τή μεριά τοῦ πατέρα μου. Τό ἔφτιαξα γιά νά δουλεύω, ὡς καταφύγιο. 'Αποδείχτηκε ὅτι εἶχα ἐκτιμήσει λάθος τά πράγματα.

Δ. Βλ.: Λάθος ὡς πρός τί;

Θ. Β.: 'Υπάρχουν κάποιοι ὅροι δουλειᾶς. 'Υπάρχουν μερικές προϋποθέσεις.

Δ. Βλ.: 'Οπως;

Θ. Β.: 'Η ἀτμόσφαιρα, ἡ ἡσυχία, ἡ βλάστηση. Εἶναι τόσο τέλεια ἐκεῖ. Νά δουλέψεις γιατί; Μπορεῖς νά στοχαστεῖς βεβαίως. Νά ὀνειρευτεῖς, νά χαθεῖς μέσα στή ρέμβη. 'Αλλά ὄχι νά δουλέψεις. 'Εννοῶ αὐτόν τόν δημιουργικό καταναγκασμό. Τό μόνο πού μπόρεσα

νά κάνω σ' αὐτό τό σπίτι ἦταν ἀπλῶς διεκπεραιωτικές κινήσεις. 'Εκεῖ π.χ. ἀναδιέταξα τήν 'Ορθοκαστά. 'Η καθαρόγραφα τό 'Ημερολόγιο 1836-2011. Οὐσιαστικά μόνο ἐδῶ, σ' αὐτό τό κελί, δουλεύω.

Δ. Βλ.: Σ' αὐτό τό κελί.

Θ. Β.: Ναί, κελί. 'Οχι μόνο λόγω διαστάσεων.

Δ. Βλ.: 'Η λέξη παραπέμπει στόν μοναχισμό. 'Η φήμη πάντως σᾶς θέλει ἐξαιρετικά γεωχαρή.

Θ. Β.: Οἱ λέξεις εἶναι ταυτόσημες, ἀλλά ὄχι ἴδιες. Δέν ὑπῆρξα ποτέ μοναχός, πολύ περισσότερο ἀναχωρητής. Στό κάτω κάτω ἡ ζωή εἶναι ἡ πρώτη ὕλη τοῦ προϊόντος πού παράγω. 'Ασκητής ὁμως ναί.

Δ. Βλ.: 'Ασκητής μέ ποιόν τρόπο;

Θ. Β.: 'Ας τό πῶ ἄλλιῶς: ταγμένος. Παλιά, καμιά φορά οἱ γονεῖς ἔταζαν κάποιο ἀπ' τά παιδιά τους στόν ἅγιο. Μιά δέσμευση, ἐρήμην τους, διά βίου.

Δ. Βλ.: Μιλήστε μας γιά τά παιδικά σας χρόνια.

Θ. Β.: 'Εφυγα ἀπό τό χωριό δέκα χρονῶν. Μετά τήν Τετάρτη Δημοτικοῦ. 'Ηδῆ ἕνας πρῶτος κύκλος, ἕνας πρῶτος πυρήνας τῆς προσωπικότητάς μου εἶχε διαμορφωθεῖ. Αὐτός πού μέ δένει περίεργα μέ τή συγκεκριμένη περιοχή. Μέ τήν τοπογραφία της. Τό 1942 ἀναγκαστήκαμε νά μετοικήσουμε. Κατεβήκαμε οἰκογενειακῶς στήν περιοχή Σπάρτης. 'Εκεῖ πῆγα στό Γυμνάσιο. 'Εβγαλα τίς δύο πρῶτες τάξεις τοῦ ὀκταταξίου. Εἶναι τά χρόνια τῆς Κατοχῆς. 'Εδῶ ἀρχίζει ἕνας δεύτερος κύκλος. Μπορῶ τώρα, στά τυφλά ἔστω, νά κάνω ἀναγωγές, καί κατατάξεις. Εἶναι ἡ περίοδος τῆς φρίκης, ἡ ἀρχή της. Τό φθινόπωρο τοῦ 1944, μέ τήν ἀπελευθέρωση, ἀκολούθησα ἕναν ἀδερφό τῆς μάνας μου, φαρμακοποιό, στό Γύθειο. 'Εχει ἤδη ξυπνήσει ἡ λαγνεία μου. Στό Γύθειο ἔβγαλα ἄλλες δυό τάξεις.

Δ. Βλ.: Αὐτός ὁ θεῖος ἔπαιρνε στ' ἀλήθεια τή Νέα 'Εστία, ὅπως γράφετε στόν «'Εθισμό στή νικοτίνη»;

Θ. Β.: Ναί, εἶχε λογοτεχνικές κλίσεις. Κατά κάποιο τρόπο ὑπῆρξε ὁ πρῶτος μου δάσκαλος.

Δ. Βλ.: Πάντως ἡ ἀποστροφή τοῦ τέλους «ἐλπίζω πραγματικά νά ἀποδειχτεῖ τό ἴδιο κορακοζώητος ὅπως καί ἐκείνη» ἔχει μιά εἰρωνική χροιά.

Θ. Β.: Σαφέστατα, αμφίδρομη βεβαίως. 'Η Νέα 'Εστία είναι εξαιρετικά χοντροκόκαλη εκείνα τὰ χρόνια. 'Ο Ζουμπουλάκης ήρθε πολύ πολύ αργότερα.

Δ. Βλ.: Φανταστήκατε ποτέ ότι κάποτε θά πέφτατε στά χέρια τους – τής 'Εστίας καί τής Νέας 'Εστίας;

Θ. Β.: Όχι, ποτέ. 'Υπάρχει πάντα μία θεία δίκη.

Δ. Βλ.: Σέ μία συνέντευξή σας παλιότερα μιλάτε για τή δεξαμενή τῶν παιδικῶν καί ἐφηβικῶν χρόνων, ἀπό τήν ὁποία ἀντλοῦν ὅλοι οἱ συγγραφεῖς.

Θ. Β.: Πάντα γενικεύουμε. Πάντως, θά τό ὑποστήριζα καί τώρα, μέ τήν ἐξῆς αἴρεση: Τά ἐφηβικά καί κυρίως τά παιδικά χρόνια ὄχι ὡς ὁ «χαμένος παράδεισος». Γιατί αὐτά τά χρόνια συχνά εἶναι γεμάτα ταπεινώσεις καί στερήσεις κάθε εἴδους. Όχι ὡς ὁ «χαμένος παράδεισος» ἀλλά ὡς ὁ χρόνος πού μορφώνονται οἱ βουλές τῆς ποιήσεώς μας.

Δ. Βλ.: Μερικά ἀπό τά ἔργα σας ἀναφέρονται ἄμεσα σέ κεῖνα τά χρόνια, τά χρόνια τῆς φρίκης ὅπως τά εἶπατε. Σέ ποῖο ποσοστό αὐτά τά ἔργα εἶναι αὐτοβιογραφικά;

Θ. Β.: Κάθε συγγραφέας αὐτοβιογραφεῖται. 'Ο 'Ιούλιος Βέρν ταξιδεύει 20.000 λεῦγες ὑπό τή θάλασσα αὐτοβιογραφούμενος. 'Η ἐκτοξεύόμενος στό φεγγάρι.

Δ. Βλ.: Τόσο ἀόριστα ναί. 'Αλλά δέν τό ἐννοῶ ἔτσι. Σέ ποῖο ποσοστό ἡ ἐπαφή ἢ ἡ σύγκρουση μέ μία πραγματικότητα γύρω σας ἔχει ἀποτυπωθεῖ σ' αὐτά τά ἔργα;

Θ. Β.: Ὡς ἀλληλουχία περιστατικῶν ἢ γεγονότων ἐλάχιστα. Γιατί πολλά ἀπ' αὐτά εἶναι κατασκευασμένα καί ἄλλα τόσα, πραγματικά αὐτά, χρησιμοποιοῦνται ὡς κελύφη μόνο. Ἔχετε δεῖ ἄδεια σαλιγκάρια; Ὑπάρχουν μέσα μου εἰκόνες καί ἤχοι πού δέν ὑπῆρξαν ποτέ γιά κανέναν ἄλλο. Ἐνα μύρο τόσο ἄμεσο καί δραστικό καί εἶναι αὐτό, πιστεύω, πού κάθε συγγραφέας προσπαθεῖ νά σώσει, μ' αὐτό τόν τρόπο αὐτοβιογραφεῖται.

Δ. Βλ.: Τό πιό ἐντονο περιστατικό πού θυμᾶστε ἀπό τά παιδικά σας χρόνια;

Θ. Β.: Τά κορμιά σκοτωμένων γειτόνων μας, πάνω στά ὁποῖα ἔπεσα τυχαῖα. Ἦταν ἕνας αἰφνιδιασμός πού μέ ἄφησε ἀλαλο. Μιά δεκαριά κορμιά πεσμένα σέ διάφορες στάσεις. Ἀδρανής ὕλη πιά.

Δ. Βλ.: Αὐτό πότε;

Θ. Β.: Τό 1943. Εἶμαι ἔντεκα χρονῶν.

Δ. Βλ.: Ἀκολούθησε τό Γύθειο.

Θ. Β.: Ναί.

Δ. Βλ.: Καί μετά;

Θ. Β.: Τέλειωσα τίς ὑπόλοιπες τέσσερις τάξεις στήν Τρίπολη.

Δ. Βλ.: Μόνος;

Θ. Β.: Ναί. Ἐργένης ἐκ πρώτης νεότητος.

Δ. Βλ.: Τό κλίμα στήν Τρίπολη;

Θ. Β.: 1947, 1948, 1949. Κορύφωση τοῦ Ἐμφυλίου, ἡ ἀτμόσφαιρα στήν πόλη εἶναι ἀτμόσφαιρα πολιορκίας. Καί παρ' ὅλα αὐτά ἡ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὅλα αὐτά δέν εἶναι μεμονωμένα, ἀποτελοῦν μία παγιωμένη κατάσταση, ἔχουν γίνει ρουτίνα, ἡ ζωή μας φαίνεται κανονική, φυσιολογική περίπου.

Δ. Βλ.: Ἀναρωτιέμαι ἂν αὐτά τά χρόνια, τά τόσο φορτισμένα, μποροῦν νά ἀποτελοῦν προνομιοῦχο πεδίο γιά ἕναν μελλοντικό συγγραφέα.

Θ. Β.: Ἀπό μία ἀποψη ναί, μποροῦν. Συχνά θεωρῶ τόν ἑαυτό μου τυχερό. Ἀλλά καί ἡ σημερινή παχυλή νημεῖα θά μπορούσε νά εἶναι ἐξίσου ἢ καί περισσότερο προνομιοῦχο πεδίο γιά τόν τωρινό ἀνήσυχο νεαρό. Τό βάθος τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς μετρίεται πάντα περίεργα.

Δ. Βλ.: Στό Γύθειο ἦταν ὁ θεῖος. Στήν Τρίπολη ποῖός κεντρίζει τή φαντασία ἢ τό πνεῦμα ἑνός παιδιοῦ φανατικοῦ γιά γράμματα.

Θ. Β.: Κανένας. Καί δέν ξέρω πόσο φανατικό γιά γράμματα παιδί ἦμουν. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει ἕνα συγκεκριμένο πλαίσιο, ἕνα σύστημα πού δέν ὑπῆρχε.

Δ. Βλ.: Οἱ καθηγητές σας;

Θ. Β.: Δέν ἔχει περιωθεῖ κανένας τους. Ἴσως ἕνας δυό γιά ἄσχετους λόγους. Ἴσως ἕνας, ὁ θεολόγος μας, κάποια στιγμή νά μᾶς ἀντιμετώπισε ὡς ἴσους του.

Δ. Βλ.: Καί ἀπό βιβλία;

Θ. Β.: Καταφεύγαμε στή δημοτική βιβλιοθήκη. Διαβάσαμε τή Λυσιστράτη γιά νά σκανδαλιστοῦμε. Ἐκεῖ διάβασα Γάλλους κλασικούς, ἀλλά ἀμέθοδα. Καί Ξενόπουλο. Δέν ὑπῆρχε κανένας νά μᾶς βοηθήσει. Οἱ δάσκαλοί μας μᾶς σκότωναν. Σκότωναν τόν Σολωμό, σκότωναν

τόν Παπαδιαμάντη. Τόν πρώτο χρόνο εκεί βρήκα στο κεντρικό δι-
βλιοχαρτοπωλείο τόν Ζορμπά του Καζαντζάκη. Τόν αγόρασα στην
τύχη. Ένθουσιάστηκα μέ τή μεγαλοστομία του. Τήν ίδια εποχή μου
χάρισαν τήν *Eroica* του Κοσμᾶ Πολίτη. Δέν θυμάμαι ποιός, ίσως ο
μεγάλος αδερφός μου, φοιτητής στην Αθήνα. Μέ καταγοήτευσε καί
βέβαια δέν τήν ξαναδιάβασα ποτέ. Γιά νά φυλάξω καί νά κρατήσω
εκείνες τίς πρώτες έντυπώσεις μέσα μου.

Δ. Βλ.: Καί τό '50 έρχεστε στην Αθήνα.

Θ. Β.: Μπήκα στην τότε Πάντειο σχολή, αλλά τήν εγκατέλειψα.
Κατέληξα σέ μιά σχολή κινηματογράφου. Σπουδές μάλλον «ασόβα-
ρες» τότε. Είχα πάντως τήν τύχη νά έχω καλούς δασκάλους: Κούν,
Τσαρούχη, Γρηγόρη Γρηγορίου, Πλωρίτη, Άγγελο Προκοπίου καί
άλλους. Σέ κάποιους απ' αυτούς χρωστάω πολλά. Λειτουργήσαν ως
πρότυπα, πού τά χρειάζεται κανείς τόσο πολύ σέ όρισμένες εποχές.
Έκει δημιουργήθηκαν επίσης κάποιες στέρεες φιλίες, πού είναι ένα
άλλο σχολείο σημαντικότητας. Μ' αυτούς τούς φίλους μοιράστηκα
άνησυχίες, έρωτήματα, ήταν ένα μέτρο. Ωραία εποχή αλλά δύσκολη.
Προσπαθούσα νά επιβιώσω.

Δ. Βλ.: Οί δικοί σας σᾶς βοήθησαν;

Θ. Β.: Στοιχειωδώς ναι. Αλλά είχα άρνηθεί νά ακολουθήσω τήν οικο-
γενειακή γραμμή. Τά αδέρφια μου σπούδαζαν γιατροί, οικονομολόγοι,
δικηγόροι. Εγώ παρεξέκλινα. Δέν μέ εμπόδισε κανείς στις επιλογές μου,
αλλά πάντα μέ ένα κριτικό μάτι πάνω μου. Σά νά περίμεναν τήν
άποτυχία μου γιά νά δικαιωθούν. Μέ πολύ αγάπη αυτά. Κι αυτό ήταν
δυσβάσταχτο. Σύν μιά μετεφηβική κρίση, πού παραλίγο νά μέ έξοντώσει.

Δ. Βλ.: Καί γλιτώσατε πώς;

Θ. Β.: Φαίνεται ήμουν σκληρόπετσος. Γελάω τώρα. Πήγα στο στρα-
τό καί εκεί δέν υπήρχαν περιθώρια γιά νά ψάχνωμαι.

Δ. Βλ.: Στο στρατό κανονικά, είκοσι ενός χρόνων;

Θ. Β.: Γιά τότε ναι, κανονικά. 1953-1955. Πρώτα στην Κόρινθο ένα
μήνα, ύστερα στην Κρήτη άλλους έξι. Καί τούς υπόλοιπους δεκαε-
πτά από τούς είκοσι τέσσερεις στην Ανατολική Μακεδονία.

Δ. Βλ.: Χρόνος χαμένος βέβαια.

Θ. Β.: Γιά μένα όχι. Πρώτον επέζησα. Είχα άγγίζει ήδη τήν κόκκινη
γραμμή. Κέρδισα επίσης καί άλλα πράγματα.

Δ. Βλ.: Όπως;

Θ. Β.: Γερά πόδια. Περπάτησα πολύ. Περπατάω ακόμα. Όλη τήν
Ανατολική Μακεδονία τήν έχω μετρήσει βήμα βήμα. Τά βουνά της,
τό Παγγαίο, παράγει τώρα έξαιρετικό κρασί. Τό Φαλακρό. Τά ποτά-
μα της, τόν Στρυμόνα, τόν Νέστο. Συχνά έπρεπε νά τά περάσουμε
μέ σκοινιά, μέ αερογέφυρες. Έκει ξεφοβήθηκα τή νύχτα. Περπάτησα
ατέλειωτες ώρες νύχτα. Συχνά μόνος μου. Ένάμιση χρόνο έζησα
ούσιαστικά στο ύπαιθρο. Άρκετές φορές ξύπνησα στο αντίσκηνό μου
πλακωμένος από χιόνι.

Δ. Βλ.: Είχατε κάποιο βαθμό;

Θ. Β.: Άνθυπολοχαγός. Τότε πρωτοάφησα γένια.

Δ. Βλ.: Γιατί;

Θ. Β.: Κάναμε ειδικές ασκήσεις. Ο προορισμός μας ήταν νά δράσου-
με στά μετόπισθεν του έχθρου. Σέ χώρο άφιλόξενο. Πώς θά κρυφτού-
με, πώς θά περπατήσουμε, πώς θά έπιτεθοῦμε, πού θά βροῦμε νά
φάμε, πού θά στήσουμε ενέδρα. Αύτές ήταν οί ασκήσεις. Είχα μιά
σαρανταριά στρατιῶτες κοντά μου, ήμουν άφεντικό κατά κάποιο
τρόπο. Καί είχα βέβαια άκμή τότε στο πρόσωπο, τό καθημερινό
ξύρισμα ήταν μαρτύριο. Άφησα τά γένια μου γιά πρακτικούς λόγους.
Ταίριαζαν άλλωστε μέ τόν κατσαπλιάδικο τρόπο πού ζούσαμε.

Δ. Βλ.: Κατσαπλιάδικο;

Θ. Β.: Ακριβώς. Πολλές από τίς μεθόδους πού ακολουθούσαμε ήταν
αντιγραμμένες από τέτοιους πολέμους. Τά διάφορα έγχειρίδια...

Δ. Βλ.: Χρησιμοποιούσατε έγχειρίδια;

Θ. Β.: Οί αξιωματικοί ναι. Όχι έγχειρίδια στιλέτα, έγχειρίδια γνώ-
σεων. Γραμμένα σέ καθαρεύουσα, μέ τήν ανάλογη όρολογία — καί
βεβαίως στρατιωτική λιτότητα, πού καμιά φορά γινόταν τραγική.

Δ. Βλ.: Ένα παράδειγμα;

Θ. Β.: Νά θυμηθῶ. «Πρό πάσης αποφάσεως δέον ὅπως σταθμίζεται
καλῶς τό προσδοκώμενον ἐκ τῆς ἐπιτυχίας κέρδος καί τό καταβλη-
τέον, πιθανῶς, τίμημα». Ίσως νά μήν είναι ἔτσι ακριβῶς, τό κατα-
βλητέον πάντως τίμημα σημαίνει τά κορμιά πού θά έπεφταν. Συχνά
κάναμε καλαμπούρια μέ αυτά. Μᾶς προστάτευε ή σωματική μας
άλκή. Είκοσι δύο χρονῶν παιδιά.

Δ. Βλ.: Μέ τούς στρατιώτες πώς τά πηγαίνατε;

Θ. Β.: Ήσαν καί εκείνοι παιδιά. Χωριατόπαιδα κυρίως, κατά κανόνα καλής πάστας. Δέν ζούσαμε σέ πόλεμο, αλλά σέ συνθήκες πολέμου. Έπρεπε νά φροντίζω γι' αὐτούς. Τούς ἐμπιστευόμουν ἐπίσης, τό καταλάβαιναν καί μοῦ τό ἀνταπέδιδαν. Αὐτά τά πράγματα λειτουργοῦν ὑπόγεια. Πάντα, φυσικά, ὑπάρχουν οἱ ἀναγκαῖοι φραγμοί. Μᾶς ἔλειπε ἡ γυναίκα. Προσωπικά μοῦ ἔλειπαν καί ἄλλα πράγματα. Σ' αὐτές τίς ἀσταμάτητες πορεῖες, μέσα στό φῶς, στά βουνά μέ τούς ἀλλεπάλληλους ὀρίζοντες, μέ τήν εὐεξία τῶν χρόνων μας – νομίζω ὅτι ἐκεῖ βρίσκονται οἱ ρίζες μερικῶν ἔργων μου. Ὡς ἐλλείψεις ἐκείνων τῶν ἡμερῶν.

Δ. Βλ.: Φιλίες στό στρατό κάνατε;

Θ. Β.: Ναί. Οἱ μοῖρες καταδρομῶν ἦσαν ἐπιλεκτες μονάδες. Ἐκεῖ ἔστελναν πάντα καλούς ἀξιωματικούς. Βλεπόμαστε ἀκόμα μέ τόν στρατηγό Δημήτρη Μανίκα, ὑπηρεσιακό ὑπουργό ἀργότερα, τό '89. Κάναμε παρέα. Μέ τόν Γιάννη Βερυβάκη ἐπίσης, μετέπειτα Ἀρχηγό ΓΕΕΘΑ. Νεαροί ἀνθυπολοχαγοί τότε. Ἐκεῖνοι μόνιμοι. Τούς ἐφέδρους τούς σνόμπαραν συνήθως. Θυμᾶμαι ἓνα ἄγριο μεθύσι μέ τόν Μανίκα, στή Δράμα, κι ὕστερα νά κυνηγιόμαστε νυχτιάτικα στούς κλάδους ἐνός τεράστιου πλάτανου, μέ τίς συνοδούς μας ἔντρομες κάτω νά περιμένουν πότε θά πέσουμε νά τσακιστοῦμε. Στήν Ἀγία Τριάδα, τή γειτονιά πού μέναμε. Πολύ ἀργότερα πού πέρασα ἀπό κεῖ ὁ πλάτανος δέν ὑπῆρχε. Οὔτε τά σπίτια στά ὁποῖα περιστασιακά νοικιάζαμε δωμάτια.

Δ. Βλ.: Κάποια ἀπό τά ἔργα σας ἔχουν τή ρίζα τους σέ κεῖνα τά χρόνια, λέτε.

Θ. Β.: Ἀρχισαν νά σαλεύουν μέσα μου, πολύ ἀόριστα, ὡς τυφλές ἐπιθυμίες.

Δ. Βλ.: Σημειώσεις κρατούσατε;

Θ. Β.: Ὁχι, ποτέ. Σπάνια κρατάω σημειώσεις.

Δ. Βλ.: Χρησιμοποιεῖτε ὑπολογιστή;

Θ. Β.: Ὁχι ἀκόμα. Μέ ἀπωθεῖ ἡ τεχνολογία. Ἀλλά θά ἐνδώσω.

Δ. Βλ.: Ὁ Πικάσο ἔλεγε ὅτι καλλιτέχνης εἶναι αὐτός πού καθυστερεῖ στή ζωή.

Θ. Β.: Ἴσως. Φτάνει νά μήν καθυστερήσει πάρα πολύ.

Δ. Βλ.: Μαγνητόφωνο;

Θ. Β.: Σάν αὐτό πού ἔχουμε ἐδῶ;

Δ. Βλ.: Ναί.

Θ. Β.: Ὁραῖο ἐργαλεῖο. Νά εἶχαν ὅλοι οἱ συγγραφεῖς ἓνα τέτοιο καί νά ἔγραφαν...

Δ. Βλ.: Ἐσεῖς τό ἔχετε χρησιμοποιήσει ποτέ;

Θ. Β.: Βεβαίως. Στά Στοιχεῖα γιά τή δεκαετία τοῦ '60. Καί ἄλλου. Στήν Ὁρθοκωστά ἐπίσης. Ὅταν ἔπρεπε νά ἐλέγξω τήν ἰσχὺ τῶν ἱστοριῶν, πού τίς ἤξερα ἀπό ἄλλες πηγές.

Δ. Βλ.: Πέστε μου γιά τά πρόσωπα τῆς Ὁρθοκωστᾶς. Τά πραγματικά πρόσωπα.

Θ. Β.: Γνώριζα τούς περισσότερους. Ὅσους δέν ἤξερα φρόντισα νά τούς συναντήσω. Ἀπλοί ἄνθρωποι, αὐθόρμητοι, δοκιμασμένοι στό καμίνι ἐκείνης τῆς θεομηνίας. Ἀνθρωποι τῆς γῆς οἱ περισσότεροι. Καί ἀνιδιοτελεῖς.

Δ. Βλ.: Διαμαρτυρήθηκε κανένας γιά τόν τρόπο πού ἐκμεταλλεψτήκατε τό ὕλικό πού πήρατε ἀπ' αὐτούς;

Θ. Β.: Ὁχι, κανένας. Καί δέν πήρα μόνο ὕλικό. Ἔστησα αὐτί στίς φωνές τους, στόν ἰδιαίτερο ἦχο τους.

Δ. Βλ.: Τό ρωτάω αὐτό γιατί γράφτηκε σέ φύλο τῆς Αὐγῆς ὅτι κάποιος σᾶς ἔκοψε τήν καλημέρα.

Θ. Β.: Ναί, ἀκριβῶς ἔτσι, κάποιος μοῦ ἔκοψε τήν καλημέρα, σ' αὐτό τό ἐπίπεδο. Θλιβερή ἱστορία. Αὐτός ὁ «κάποιος», στόν ὁποῖο δέν εἶχα κἂν μιλήσει, λειτούργησε ὡς ἐνεργούμενο «κάποιου» ἄλλου, πού τόν χρησιμοποίησε καί τόν ἄφησε ἔκθετο στό τέλος. Κακοστημένη δουλειά. Ἀνάξια. Ἀπάντησα ἀπό τήν ἴδια ἐφημερίδα. Κατάπιαν τή γλώσσα τους – τόσο ἀπλά.

Δ. Βλ.: Οἱ ἄλλοι, ὅταν διάβασαν τό βιβλίο;

Θ. Β.: Δέν ξέρω πόσοι διάβασαν τό βιβλίο. Τούς τό ἔδωσα πάντως. Μερικοὶ ξαφνιαστήκαν. Τούς ξάφνιασαν οἱ ἴδιες οἱ ἱστορίες τους. Οἱ ζωές τους. Ἐνας εἶναι στήν Ἀμερική τώρα καί εἶναι ὑπέργηρος – εἶδα πρόσφατα τό γιό του. Μοῦ λέει «εἶναι ἐνενήντα δύο, μιλάω μαζί του στό τηλέφωνο κάθε μέρα», θεωροῦσε ὅτι τό βιβλίο τό ἔχουμε γράψει μαζί. Κάποιοι πού ξαφνιαστήκαν, κάποιοι ἄλλοι πού ἐνσωμάτωσαν στή μυθολογία τους τίς δικές μου ἐκδοχές. Ἡ δυσκολία τους

νά διακρίνουν ανάμεσα στην ιστορία, στη μνήμη τους και σ' αυτό που κάνει ή λογοτεχνία.

Αποστόλης Αρτίνος: Πιστεύω ότι ή πρωτόγονη σκέψη τους θά 'πρεπε νά μπορεί νά υποδεχτεί τό κείμενό σας. Η γραφή σας δείχνει κι αυτή μιά πρωτόγνωρη καθαρότητα ικανή νά προσεταιριστεί τόν δικό τους αυθεντικό λόγο. Άς πούμε, στά Στοιχεῖα γιά τή δεκαετία τοῦ '60 ὑπάρχει ἕνας τεράστιος ὄγκος ἑνός λόγου πού δέν εἶναι δικός σας, ἀπλῶς τόν ὑποδέχεστε, τοῦ δίνετε χῶρο γιά νά ὑπάρξει, νά ὑπάρξει στό χῶρο τῆς λογοτεχνίας. Καί αὐτό μοιάζει νά γίνεται ἀβίαστα.

Θ. Β.: Γι' αὐτό ἀκριβῶς θεωρῶ ὅτι εἶναι «δικός μου» λόγος τελικά. Τά Στοιχεῖα προέκυψαν ἀπό «δική μου» πρόθεση νά κάνω κάτι γιά τή δεκαετία ἐκείνη. Ψάχνω λοιπόν τρόπους, μαζεύω ὑλικό, τό οἰκειοποιῶμαι.

Α. Α.: Καί ἡ ἔμπνευση τοῦ δημιουργοῦ;

Θ. Β.: Διάβασα πρόσφατα μιά ωραία ἀπόφαση ἑνός Ἀμερικανοῦ καλλιτέχνη: «Οἱ ἐρασιτέχνες περιμένουν τήν ἔμπνευση. Ἐμεῖς σηκωνόμαστε τό πρωί καί δουλεύουμε». Ἡ ἔμπνευση ὡς ἐπιφοίτηση στήν ἀνατολική εἰκονογραφία.

Δ. Βλ.: Τό ὑλικό τό μαζεύετε κατά τή διάρκεια τῆς δεκαετίας ἡ ἀργότερα;

Θ. Β.: Ἀργότερα. Σέ ἐφημερίδες, σέ ἀρχεῖα, σέ ἐπαρχιακά ἔντυπα πού φτάνουν στά χέρια μου. Στά *Κυνηγετικά Νέα*. Ἔτσι γεννήθηκε αὐτό τό βιβλίο, καί ἔτσι ἔπρεπε νά βγεῖ. Παρενθετικά νά πῶ ἐδῶ ὅτι τό 1975 στό Βερολίνο συνάντησα τόν Κώστα Χέλμη, ἀδερφό τῆς ἡθοποιῶ Κατερίνας Χέλμη. Εἶχε κάνει τή διατριβή του στό θέατρο καί τότε δούλευε στό ραδιόφωνο, στό σταθμό RIAS. Μοῦ ζήτησε κανένα κείμενο γιά ἐκπομπή. Ἐκείνη τήν ἐποχή συνηθίζονταν αὐτά, ὁ λόγος στό μικρόφωνο, καί ἐπιπλέον πληρώνονταν καλά. Ἐκίνα μιά σύνθεση ἀπό κομμάτια τοῦ Κορδοπάτη, πού εἶχε ἤδη ἐκδοθεῖ, καί ἀπό γράμματα τῶν Στοιχείων. Ἡ ἐκπομπή εἶχε ἐπιτυχία, φυλάω ἕνα ἀντίγραφο τῆς σέ κασέτα. Μέ κεντρικό ἡθοποιό τόν Μπέρχαρντ Μινέτι, ἕνα ἀπό τά ἱερά τέρατα τῆς γερμανικῆς σκηνῆς. Τό 1975 τό κύριο σῶμα τῶν Στοιχείων εἶχε συγκροτηθεῖ. Ἐχω τά γράμματα, αὐτά τά γράμματα τῆς καρδιάς ἀπό τήν Καίη Τσιτσέλη. Γράμματα πρὸς τήν ἐκπομπή πού ἔκανε ἡ ἴδια στό τότε EIP.

Δ. Βλ.: Ἡ ἴδια ἡ Καίη Τσιτσέλη;

Θ. Β.: Ναί.

Δ. Βλ.: Καί χρησιμοποιοῦσε τό «Μίνα»;

Θ. Β.: Ὁχι, αὐτό τό ἔδωσα ἐγώ. Ἀντιστοιχοῦσε στήν ἐποχή.

Α. Α.: Τά γράμματα στή ΔΕΜΕ;

Θ. Β.: Αὐτά τά ἔχω ἀπό τόν Τσίρκα. Δύο μεγαλύτεροι ὁμότεχνοί μου μοῦ δίνουν ἕνα ὑλικό πού δέν τό θέλουν οἱ ἴδιοι. Ἡ ἔξερουν ὅτι μπορεί νά ἐνδιαφέρει ἐμένα. Αὐτά τά γράμματα πού εἶναι τόσο δεσμευτικά.

Δ. Βλ.: Μέ τόν Τσίρκα πῶς γνωριστήκατε;

Θ. Β.: Δέν θυμᾶμαι πότε καί πού. Μέ ἀφορμή τά Δεκαοχτώ κείμενα πάντως. Βρεθήκαμε πολύ κοντά. Ἐμένα τότε Δεινοκράτους 12, λίγο πιο κάτω στό 1 ἔμενε ὁ Μαραμπού. Ὁ Νίκος Καββαδίας, ὁ Κόλιας. Στή διπλανή γωνία, Λουκιανού, ἡ Τζού Κουλεντιανού, φίλη τοῦ Στρατή. Ὁ Γιάννης ἔμενε κάπου στά Ἰλίσσια, τόν λέγαμε Γιάννη ἐμεῖς. Βρισκόμασταν τά βράδια στό σπίτι μου γιά νά πᾶμε ὅλοι μαζί ἄλλοτε στήν ταβέρνα τῆς κυρα-Ζωῆς στό Λυκαβηττό ἄλλοτε στό Μαῦρο Γάτο στήν πλατεία Προσκόπων. Τρία χρόνια αὐτό, σχεδόν κάθε βράδυ.

Α. Α.: Αὐτά ποιές χρονιές;

Θ. Β.: '71, '72, '73. Πρίν τό Βερολίνο. Ὁ Τσίρκας ἦταν ἄνθρωπος μετριοπαθής, εἶχε πείρα, ἦταν τότε ἀποδιοπομπαῖος ἀπό τό ΚΚΕ λόγω Τριλογίας, τότε ἴσως ὄχι τόσο πολύ, ἀλλά εἶχε προηγηθεῖ ἕνας διωγμός ἀγριος. Πιστεύω ὅτι αὐτός ἦταν ὁ ἀρχιτέκτονας τῆς σύγκλισης τῶν ἀνθρώπων πού κινήθηκαν γύρω ἀπό τά Δεκαοχτώ κείμενα. Ὁ Τσίρκας ἦταν ἐπίσης αὐτός πού ἐπηρέασε καί κατά κάποιο τρόπο ὥθησε τόν Σεφέρη νά κάνει τή Δήλωσή του. Τόν Σεφέρη πού, ὡς χαρακτήρας, τά μέτραγε ὅλα. Ὁ Τσίρκας καί ὁ Ρόδης Ροῦφος. Ἔτσι νομίζω. Στό σπίτι τοῦ Ρόδη εἶχαμε βρεθεῖ μερικές φορές. Εἶχε κι αὐτός πείρα συνωμοτική. Εἶχε βγεῖ στό βουνό, στόν ΕΔΕΣ, κατά τή διάρκεια τῆς Κατοχῆς. Ἀργότερα στήν Κύπρο, ὡς πρόσφυγας, εἶχε ἀναμειχθεῖ στόν ἀγῶνα τῆς ΕΟΚΑ, μέ εἰσαγωγές ὀπλων καί τέτοια. Ροῦφος καί Τσίρκας εἶχαν περάσει καί οἱ δύο ἀπό αὐτό τό σχολεῖο. Μέ τή δική τους ὑπομονή στήθηκαν οἱ γέφυρες καί ἀπαλείφθηκαν οἱ διαφορές, γιά νά φτάσουμε στά Δεκαοχτώ κείμενα.

Α. Α.: Τό ὕφος στά Στοιχεῖα γιά τή δεκαετία τοῦ '60 τό ἔδωσαν οἱ ἐπιστολές ἢ οἱ εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων;

Θ. Β.: Τό ύφος τό έδωσα εγώ. Χρωστάω πολλά στό αρχικό ύλικό. Καί όχι μόνο πληροφορίες. Μιά γυναίκα άπλοϊκή γράφει άπλοϊκά καί αυτό πρέπει νά μπορείς νά τό δείς. Ξαναέγραψα αυτές τίς έπιστολές χρησιμοποιώντας ψηφίδες δανεισμένες. Τά γράμματα στή ΔΕΜΕ ήσαν μονοσήμαντα. «Θέλω νά φύγω, γράψτε μου τί χρειάζεται». Προσπάθησα μέσα από τά όνόματα πού έβαλα νά υπογράφουν, από τά επαγγέλματα πού δηλώνονταν, από τούς τόπους άποστολής, νά διαφοροποιηθούν. Νά αποκτήσουν κύρος λογοτεχνικό.

Α. Α.: Στή σύνθεση του ύλικού, αυτού του αρχειακού ύλικού, έπαιξαν κάποιο ρόλο οί κινηματογραφικές σας σπουδές;

Θ. Β.: Υποθέτω ναί. Γενικότερα ή γλώσσα του κινηματογράφου, ή γνώση αυτής της γλώσσας μέ βοήθησε πολύ. Είναι μία άσκηση του ματιού, ή αίσθηση της ροής επίσης, ό ρυθμός πού μπορεί νά δώσει σέ άσχετα πράγματα τό μοντάζ.

Δ. Βλ.: Ακόμα καί τά αποσπάσματα των έφημερίδων, κι αυτά τά «πειράξατε»;

Θ. Β.: Ναί. Σέ όλα υπάρχουν έπεμβάσεις τέτοιες, ώστε νά πάψουν νά είναι ένα αδρανές ύλικό. Μέ τόν τρόπο της χρησιμοποιεί καί ή λογοτεχνία μοντέλα. Έχω γράψει ένα μικρό δοκίμιο πάνω σ' αυτό. Μπορεί τό μοντέλο νά διεκδικήσει τόν πίνακα;

Α. Α.: Απλώς μερικές φορές ή άυτονομία του μοντέλου μέσα σέ ένα έργο συνιστά καί μία θέση λογοτεχνική, μία αντίληψη πάνω στην ιδέα του έργου. Μία πίστη στον άυθεντικό λόγο της ζωής.

Θ. Β.: Σ' έναν άυθεντικό λόγο ζωής, οργανωμένον ώστόσο. Κι αυτό μπορεί νά γίνει μόνο από τή συγγραφική συνείδηση.

Δ. Βλ.: Στό έργο σας αποδόθηκε ό χαρακτηρισμός γλωσσικό ντοκυμανταίρ. Έσείς πάλι, κάπου θεωρείτε τόν Όμηρο έκπληκτικό ντοκυμανταίρίστα.

Θ. Β.: Νά ξεκινήσω από τά προφανή: Άς πούμε τήν περιγραφή της άσπίδας του Άχιλλέα. Ή τούς καταλόγους των πλοίων. Βεβαίως λέω αυτό τό πράγμα γιά νά υπονομεύσω τελικά τήν όπτική ντοκυμέντου. Φωτογραφίζεις πράγματα, αλλά ή φωτογραφία πρέπει νά σέ πηγαίνει λίγο πάρα πέρα. Μέ ενδιαφέρει αυτό πού υπάρχει από κάτω, τό ρίγος πού μπορεί νά προκληθεί.

Δ. Βλ.: Ποιοί υπήρξαν οί δάσκαλοί σας; Γενικά έννοώ.

Θ. Β.: Πολλοί. Άνάμεσα σ' αυτούς καί τά βιβλικά κείμενα. Ή άποδραματοποιημένη παρατακτικότητα των Εύαγγελίων π.χ. «Και γυνή τις ούσα έν ρύσει αίματος έτη δώδεκα, καί πολλά παθούσα υπό πολλών ιατρών καί δαπανήσασα τά παρ' έαυτής πάντα, καί μηδέν ώφεληθεΐσα, αλλά μάλλον εις τό χειρόν έλθούσα, ακούσασα περί του Ίησου, έλθούσα έν τω όχλw όπισθεν ήψατο του ίματίου αυτού. Έλεγε γάρ έν έαυτή ότι εάν άψωμαι καν των ίματίων αυτού σωθήσομαι. Καί ευθέως εξηράνθη ή πηγή του αίματος αυτής, καί έννω τω σώματι ότι ίαται από της μαστιγος». Αυτό είναι από τό κατά Μάρκον. Ή εκείνος ό άβυσσαλέος κόσμος των ανθρώπων της Παλαιάς Διαθήκης. Τό έρωτικότατο Άσμα Ασμάτων. Πορνικό σχεδόν. Ό άντρας έγκωμιάζε τήν κόρη. Τούς μαστούς της, τήν κοιλιά, τούς μηρούς της. Πουθενά άλλου δέν υπάρχει τόσο άδρά ή έννοια θηλυκού-άρσενικού. Θεϊκό τελικά. «Και τό είδος αυτού ώσει κέδρος Λιβάνου», λέει ή νύφη. Ό Σεφέρης μεταφράζει «καί ή μορφή αυτού». Πιθανόν σωστά. Όστόσο, είδος είναι καί τό φύλο. Ή γιαγιά μου έλεγε ή «φύση» του παιδιού. Καί έννοούσε αυτό πού σήμερα λένε «τό πουλί του». Είδος ή φύση δέν έχει σημασία. Έστω καί ως παρανάγνωση, έμένα μου άρεσε νά έκλαμβάνω τό «είδος» ως φαλλό. «Όσει κέδρος Λιβάνου». Ένας άκμαΐος φαλλός σαν κέδρος Λιβάνου. Έξοχο.

Δ. Βλ.: Έχει διατυπωθεί ή θέση ότι ή Βίβλος είναι τό αρχετυπικό κείμενο λογοτεχνίας καί ότι στην ουσία κάθε έργο αναμετρείται μ' αυτήν.

Θ. Β.: Έμένα μου φτάνει ότι έχω μαθητεύσει εκεί. Σ' αυτό τόν κόσμο των σκληρών έρώτων, των αδάμαστων ένστικτων — πού δευτερογενώς οδηγούν στην αναζήτηση του Γιαχβέ. Τελικά, ή λογοτεχνία δέν είναι ένας χώρος όπου λειτουργούν κυρίως τά ανθρώπινα αίσθήματα καί ένστικτα;

Α. Α.: Ή Παλαιά Διαθήκη είναι τρομερή, γιατί είναι σιωπηλή. Εκεί τά πράγματα δέν όνομάζονται, λέγονται μέ έμμεσο τρόπο. Άλλά καί στά Στοιχεΐα γιά τή δεκαετία του '60 καί στό Μπλέ βαθύ σχεδόν μαύρο ό έρωτικός χώρος άγγίζεται επίσης μέ έναν έμμεσο τρόπο.

Θ. Β.: Όχι από διακριτικότητα ή σεμνοτυφία. Είναι μία έσκεμμένη τακτική.

Α. Α.: Καί σέ όλα αυτά τί ρόλο μπορεί νά παίξει ή παράδοση;

Θ. Β.: Είναι άπαραίτητη προϋπόθεση γιά νά πάμε παραπέρα. Γιά νά

τήν ξεπεράσουμε πρέπει νά πατάμε γερά πάνω της. Ὑπάρχουν στηρίγματα πού τά ἀγνοήσαμε θεωρώντας ὅτι ὀδεύουμε σέ μιά ἐποχή μοντέρνα, πιά αὐτοδύναμη, πιά ἀνεξάρτητη, γιά νά βρεθοῦμε τελικά μετέωροι.

Α. Α.: Μετέωρος ὥστόσο μπορεῖ νά εἶναι κανείς καί πάνω σ' ἓνα στέρεο ἔδαφος.

Θ. Β.: Ὅταν ἡ παράδοση μετατρέπεται σέ ἓναν ἀκύμαντο πολτό, ναί. Ὁ Πικάσο, πού τόν ἀναφέρατε πρίν, ἀνέτρεψε σάν ταῦρος τά εἰκαστικά πράγματα τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ὁ Πικάσο βεβαίως ἦταν ἓνας καταπληκτικός κλασικός σχεδιαστής ἀπό τά δεκαῆξι του κιόλας.

Δ. Βλ.: Τό ἔργο σας προεκτείνει καί ὑπερβαίνει τόν μοντερνισμό. Αὐτή ἡ κίνηση προϋποθέτει γνώση καί σπουδή τοῦ μοντερνισμοῦ. Συμβαίνει αὐτό;

Θ. Β.: Ξέρω χοντρικά τήν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας. Παρακολουθῶ ἐπίσης τί γίνεται στόν κόσμο. Ἡ ἀναζήτηση νέων πραγμάτων, ἡ ἀνάγκη ἀνανέωσης τῶν μορφῶν εἶναι σύμφυτη μέ τό χαρακτήρα τῆς λογοτεχνίας.

Δ. Βλ.: Βλέπω στό ράφι ἀπέναντι τό Πηδάλιον.

Θ. Β.: Ἑρμηνεῖες ἐκκλησιαστικῶν κανόνων. Ἐξαιρετικό βιβλίο. Ἀπολαυστικό. Οἱ τιμωρίες, ἡ ἀσκήση τῆς σάρκας, ὁ βασανισμός τῆς σάρκας.

Δ. Βλ.: Ἐνας φίλος στή Σύρο μοῦ εἶπε ὅτι ὅλα αὐτά τά πράγματα, γιά νά τά γράφουν, συνέβαιναν.

Θ. Β.: Καί συμβαίνουν ἀκόμα, ὑποθέτω. Σέ παραλλαγές. Κάποτε, λίγο πρίν ἀπολυθῶ ἀπό τό στρατό, μᾶς ἔστειλαν μερικούς στήν Καβάλα, γιά μιά τριήμερη σειρά εἰδικῶν μαθημάτων. Μείναμε σέ ἓνα λαϊκό ξενοδοχεῖο. Ἐνας μακρύς διάδρομος μέ δωμάτια τό ἓνα μετά τό ἄλλο. Τήν πρώτη νύχτα χτυπάει μιά πόρτα στό βάθος, κάτι λέγεται, ἡ πόρτα ξανακλείνει, κι αὐτό ἐπαναλαμβάνεται πλησιάζοντας. Εἶναι ἡ σειρά μου τώρα, χτύπημα στήν πόρτα: «ἐμπρός», ἦταν μιά θλιμμένη ὑπαρξη, «καλησπέρα σας, θά κάνετε πράξη;» Ἔτσι, τόσο εὐγενικά, στόν πληθυντικό. «Ὁχι, εὐχαριστῶ πολύ».

Δ. Βλ.: Κανείς δέν ἤθελε πράξη;

Θ. Β.: Κανείς. Ἀλλά ἀργότερα, τά μεσάνυχτα, σ' ἓνα ἀντικρινό δωμάτιο ἄρχισαν ἀγῶνες πράξεως, δέν μᾶς ἄφησαν νά κοιμηθοῦμε. Τό πρωί εἶδαμε ἓναν καλόγερο νά ξεπορτίζει ἀπό κεῖ καί πίσω του

μιά πού τοῦ πρόσφερε πράξη, δέν ἦταν ἡ βραδινή, ἦταν μιά ἄλλη πολύ πιά νέα. Ὁ καλόγερος εἶχε ῥθει προφανῶς γι' αὐτή τή δουλειά, ἡ ἐν πάσῃ περιπτώσει τήν εἶχε συνδυάσει καί μέ ἄλλες ἐνέργειες σωτηρίας τῆς ψυχῆς του.

Δ. Βλ.: Σας ἔχει ἀποδοθεῖ ἡ ταυτότητα τοῦ ἀριστεροῦ συγγραφέα. Καθοριστικό ρόλο σ' αὐτό ἔπαιξε ἡ Κάθοδος τῶν ἐννιά.

Θ. Β.: Πάντα ἀναρωτιόμουν γιατί. Ἡ Κάθοδος εἶναι σαφέστατο κείμενο. Ὑποθέτω ὅτι ἀγαπήθηκε ἀπό τοὺς ἀριστεροὺς γιατί ἀγγίζει προβλήματα πού τοὺς ἀπασχολοῦσαν, ἐξέφραζε ἀμφιβολίες, καθημούς, πού τοὺς ἐνιωθαν καί οἱ ἴδιοι ἀλλά δέν τόλμησαν ποτέ νά τοὺς ἀρθρώσουν. Ἴσως γι' αὐτό. Ἡ ἴσως ἐπειδὴ οἱ ἥρωες ἐνσαρκώνουν τήν ἐννοια τῆς ἀξιοπρέπειας καί τῆς περηφάνιας, μέσα σέ συνθήκες ἄκρας ἀπελπισίας.

Δ. Βλ.: Ἄν θυμᾶμαι καλά, ἔχετε χαρακτηρίσει τήν Κάθοδο ἐρωτικό κείμενο.

Θ. Β.: Ἐλπίζω ὅτι εἶναι ἐρωτικό κείμενο καί ὄχι μόνο γιατί τό διατρέχει ἓνας ὑπόγειος ἐρωτισμός. Αὐτό πού ἔχω πεῖ ὅμως εἶναι ὅτι πρόκειται γιά ἐρωτική ἱστορία. Ἡ Κάθοδος ἦταν ἀποτέλεσμα μᾶς βαθιάς προσωπικῆς ἐρωτικῆς καταστροφῆς. Ἐνας κόσμος γεμάτος προσδοκίες εἶχε ξαφνικά γκρεμιστεῖ. Τοῦτο μέ ὀδήγησε σέ ἀδιέξοδο. Τώρα κοιτάζω πίσω μου τά γεγονότα καί σαρκάζω. Ἡ εὐχαριστῶ τόν καλό Θεό πού μέ φύλαξε ἀπό κεῖνο τό μπλέξιμο. Ὁ σημερινός κυνισμός πάντως δέν μπορεῖ νά λιγοστεύει τήν τότε ὀδύνη. Καί αὐτή τήν ὀδύνη ἤθελα νά ἀπαλύνω. Ἔτσι ἔγραψα τήν Κάθοδο. Γιατί μοῦ φαινόταν ἀδιανόητο νά γράψω μιά κλασική ἐρωτική ἱστορία, δέν θά μπορούσε νά χωρέσει μέ τίποτα τήν ἀπελπισία μου.

Δ. Βλ.: Ὁ «Αὐγουστος '48» γράφτηκε πρίν ἢ μετά τήν Κάθοδο;

Θ. Β.: Νομίζω μετά. Δέν μπορῶ νά πῶ μέ ἀκρίβεια.

Δ. Βλ.: Σ' αὐτό τό διήγημα μέ συναρπάζει τό τέλος. Ὁ ἥρωας ἔχει μεθύσει ἀπό τήν ἡδονή τῆς βίας, νιώθει χαρά πού εἶναι ζωντανός, νιώθει ἓνα ρίγος, πού θαρρῶ ἐπιστρέφει καί στά μετέπειτα κείμενά σας. Πρόκειται γιά τή χαρά τοῦ ἀνθρώπου πού ἐπιβίωσε καί πιά ἀφηγεῖται ὅσα πέρασε, ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς.

Θ. Β.: Ὁ «Αὐγουστος '48», ναί. Ὁ ἀπρόσωπος θάνατος. Εἶναι ἓνας νέος ἄντρας πού ἔχει βρεθεῖ ἐκεῖ, ὅπως δεκάδες χιλιάδες ἄλλοι.

Ἐνώπιος ἐνωπίῳ. Σφαγές, πτώματα παγιδευμένα, εἶναι γνωστό αὐτό, δέν πλησιάζεις σέ πηγή, δέν πλησιάζεις ὑποπτα σημεῖα, πρέπει νά ἐλέγξεις τί γίνεται. Ἐχῶ πέσει σέ ναρκοπέδιο ὁ ἴδιος, χρειάστηκε νά διανοίξω διάδρομο, νά ἐξουδετερώσω νάρκες, τελικά ἦταν μιά μόνο κι αὐτή ἀχρηστευμένη ἀπό τόν καιρό, γιά νά περάσουν οἱ ἄλλοι, γιά νά μὴν σκοτωθοῦν. Κι ὅταν βγῆκα πέρα, εἶχα ἀκριβῶς αὐτό τό ἔντονο αἶσθημα, ἤμουν ζωντανός. Αὐτή τήν ἐκ θαθέων χαρά.

Δ. Βλ.: Ὁ μύθος σας σᾶς θέλει συγγραφέα τοῦ πολέμου καί τοῦ θανάτου.

Θ. Β.: Ἀλλά μέ θέλει καί συγγραφέα βίαιων ἐρωτικῶν ιστοριῶν. Στή γενικότητά της ἡ ζωή εἶναι θάνατος. Μέ τόν ἔρωτα ἐνδιάμεσα. Πρόκειται γιά κατηγοριοποιήσεις κοινότοπες. Ὁ πόλεμος, σέ ὅλες του τίς μορφές, μέ ἀφορᾷ ἔτσι κι ἄλλιῶς. Ὁ καθημερινός πόλεμος. Ὁ πόλεμος τῶν φύλων. Ὁ Ἐμφύλιος πού τόν ἔζησα στό πετσί μου. Ὅμως αὐτά τά ἀντιμετώπισα σάν κομμάτια ζωῆς. Σάν φαινόμενα ζωῆς. Δέν μέ ἐνδιέφερε ποτέ νά κάνω ἓνα χρονικό τοῦ πολέμου – καί δέν νομίζω ὅτι ἔκανα.

Δ. Βλ.: Ἄλλες σας συγγραφικές ἐμμονές;

Θ. Β.: Ἡ διψα, τό πυρπολημένο καλοκαίρι, ἡ γυναίκα ὡς μακρινός ἡμερος.

Δ. Βλ.: Βάζοντας τά πράγματα σέ μιά σειρά, ἀρχίζοντας ἀπό τόν «Αὐγουστο '48» ἤ τήν Κάθοδο τῶν ἐννιά, καί μέχρι νά φτάσουμε στήν Ὁρθοκωστά, τί θά παρεμβάλαμε ὅσον ἀφορᾷ τήν πραγμάτευση ἐμφυλιοπολεμικῶν εἰκόνων στό ἔργο σας;

Θ. Β.: Τόν «Ἐθισμό στή νικητίνη» καί κάποια ἄλλα κομμάτια.

Δ. Βλ.: Τά «Πρακτικά μιᾶς δίκης» θά τά βάλουμε;

Θ. Β.: Βεβαίως. Αὐτά εἶναι προγενέστερα.

Δ. Βλ.: Χαρακτηρίζετε τό βιβλίο μυθιστόρημα.

Θ. Β.: Ἐν μέρει κυριολεκτώντας, ὡς πρός τό μύθο καί τήν ιστορία, καί ἐν μέρει γιά νά προκαλέσω, σέ σχέση μέ τόν τίτλο: Τρία ἐλληνικά μονόπρακτα. Τά «Γράμματα στή φυλακή» ἐπίσης ἀνήκουν στόν ἴδιο κύκλο.

Α. Α.: Στό ἐπιλογικό σημείωμα λέτε γι' αὐτά ὅτι τά βρήκατε στίς φυλακές Καλαμιού.

Θ. Β.: Τέτοια σημειώματα ὅπως καί πρόλογοι εἶναι μέρος τοῦ μυ-

θοπλαστικοῦ κλίματος κάθε βιβλίου. Εἶναι λάθος νά τά παίρνουμε κατά γράμμα.

Δ. Βλ.: Ὁ Ἰσαάκιος Ρέοντος καί Πραστοῦ στήν Ὁρθοκωστά;

Θ. Β.: Δέν ὑπῆρξε Ἰσαάκιος. Τό κείμενο εἶναι κατασκευασμένο.

Δ. Βλ.: Στά «Πρακτικά μιᾶς δίκης» ἡ θέση σας ποιά εἶναι;

Θ. Β.: Τοῦ ἀποσβολωμένου παρατηρητῆ. Ὑπάρχουν δύο στρατηγοί πού ἀλληλοκατηγοροῦνται.

Δ. Βλ.: Ἡ πρόθεσή σας ἀπέναντί τους;

Θ. Β.: Τῶν συγκεκριμένων στρατηγῶν; Καμία.

Δ. Βλ.: Ἄν κάποιος θέλει νά δεῖ τά πράγματα πύ φύχραιμα, μπορεῖ νά διαπιστώσει μιά μικρή μετατόπιση τῆς ὀπτικῆς σας. Ἐχουμε δύο στρατηγούς ἀπό τό ἄλλο μέρος πού φιλονικοῦν γιά τό πρωτεῖο, ὅποτε θά μπορούσε νά ἰσχυριστεῖ αὐτός ὁ κάποιος ὅτι πρόθεσή σας εἶναι νά τοὺς γελοιοποιήσετε. Ἡ νά τοὺς χλευάσετε.

Θ. Β.: Ὁχι, οὔτε τό ἓνα οὔτε τό ἄλλο. Πρόθεσή μου εἶναι νά γίνει διακριτό τό τραγικό στοιχεῖο ἐκείνης τῆς σύρραξης. Χύθηκε τόσο αἷμα. Δυό γενιές Ἑλλήνων καταστράφηκαν. Αὐτό πῶς ἔγινε; Γιατί ἔγινε; Ὁχι βέβαια γιά νά μὴν πεθάνει μέ τό στίγμα τοῦ δειλοῦ ἓνας στρατηγός. Αὐτή ἡ τραγωδία πού περιμένει ἀκόμα τήν κάθαρση.

Δ. Βλ.: Λέτε ὅτι τά «Πρακτικά μιᾶς δίκης» προέρχονται ἀπό τίς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς. Εἶχαν ὄντως δημοσιευτεῖ ἐκεῖ;

Θ. Β.: Ναί, καί εἶναι συγκλονιστικά. Καί τά ὀνόματα εἶναι ἀληθινά. Ὁ ὑποστράτηγος Ζαφειρόπουλος, κατηγορούμενος, εἶχε ἐκδώσει ἓνα ἐξαιρετικό βιβλίο γιά τήν ἐποχή. Μιά μελέτη γιά τίς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις, μέ σχεδιαγράμματα, ἀναλύσεις, κριτική τῶν ἀντιπάλων κ.λπ. Ἀπό κεῖ ἐκμαστεύουν ἐξαντλητικά διάφοροι μεταγενέστεροι ιστοριογράφοι μεγάλων «συνθετικῶν» ἔργων. Αὐτό τό βιβλίο ἦταν ἀφορμή γιά νά τόν μηνύσει ὁ ἀντιστράτηγος Βασιλόπουλος.

Δ. Βλ.: Ἡ ὑποχώρηση-ἀπουσία τοῦ συγγραφικοῦ ἐγώ πού χαρακτηρίζει τό ἔργο σας σέ ποιά λογική ὑπακούει;

Θ. Β.: Στή λογική ἐπιδίωξης ἐνός δραστικοῦ ἀποτελέσματος. Στόν ἀφοπλισμό τῶν καχυποψιῶν τοῦ ἀναγνώστη. Πρόκειται γιά μιά σύμβαση τελικά. Ὁ συγγραφέας ἀποσύρεται ὡς γραμματικό πρόσωπο μόνο. Κατά τά ἄλλα ἐλέγχει τά πάντα.

Δ. Βλ.: Τά γραπτά σας, ή στρατηγική όργάνωσή τους, μαρτυροῦν έξυπνο άνθρωπο. Υποψιαστήκατε έκ τῶν προτέρων τή θύελλα πού θά ξεσήκωνε ή Όρθοκωστά;

Θ. Β.: Σέ ένα φίλο μου, καθηγητή στό Πάντειο, πού μαζί συζητούσαμε τέτοια πράγματα τοῦ εἶπα, όταν ἀποφάσισα νά βγάλω τό βιβλίο: «Ταγματασφαλίτη θά μέ ἀνεβάσουν, ταγματασφαλίτη θά μέ κατεβάσουν».

Δ. Βλ.: Παρ' όλα αὐτά προχωρήσατε στήν έκδοση.

Θ. Β.: Ναί. Θά ἦταν ἀνέντιμο νά μήν τό κάνω.

Δ. Βλ.: Καί ἔτσι τώρα οἱ μέν ἀναθεωρητές ιστορικοί τοποθετοῦν τήν Όρθοκωστά στήν ἀφετηρία τῶν ἐρευνῶν τους, οἱ δέ ἀντίθετοι τῆς προσάπτουν αὐτό ἀκριβῶς.

Θ. Β.: Κατά τίς ὁμολογίες τῶν πρώτων ή λογοτεχνία συχνά προηγείται.

Α. Α.: Μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀντιδικία πάνω σέ μιά λογοτεχνική ἀφήγησή, ἀκόμα καί ἂν αὐτή ἀναδύεται ἀπό ένα ιστορικό πεπρωμένο;

Θ. Β.: Βεβαίως μπορεῖ. Ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀναγνωστική ἐπάρκεια τῶν ἐμπλεκομένων, ἀπό τίς συναισθηματικές καί ἰδεολογικές τους δεσμεύσεις ή ἀγκυλώσεις, ἀπό ποικίλες σκοπιμότητες ὡς πρὸς τήν ἐρμηνεία τῶν γεγονότων. Τά ὁποῖα φυσικά δέν εἶναι ποτέ μονοσήμαντα.

Α. Α.: Αὐτό μᾶς τό διδάσκει ή ἴδια ή λογοτεχνία. Τήν ἀμφισημία τῶν γεγονότων, τόν ἀμφιλεγόμενο πυρήνα τῆς ἀνθρώπινης πράξης.

Θ. Β.: Όταν ἔχουμε μιά σαφή ἰδέα τοῦ τί εἶναι ή λογοτεχνία, ναί. Ἀλλά τήν ἔχουμε; Ό σοσιαλιστικός ρεαλισμός ἔχει βουλιάξει ἀπό καιρό, τό δόγμα του ὅμως καιροφυλακτεῖ. Κάποιοι ἀγωνίζονται νά φορτώσουν τή λογοτεχνία μέ διακυβεύματα. Ἀδυνατοῦν νά καταλάβουν ὅτι τό μόνο διακύβευμα γιά τή λογοτεχνία εἶναι ή ἴδια ή λογοτεχνία.

Δ. Βλ.: Ἡ ὑποδοχή πάντως τοῦ βιβλίου ἀπό τήν Ἀριστερά ἦταν ἐντελῶς ἀρνητική.

Θ. Β.: Ἀπό ένα μέρος της. Ό Φίλιππος Ἡλιού τή χαρακτήρισε μεγάλο ιστορικό μυθιστόρημα.

Δ. Βλ.: Ἴσως ἦταν ὁ μόνος.

Θ. Β.: Όχι, δέν ἦταν. Ό Παντελής Μπουκάλας στήν Καθημερινή

τήν ἀντιμετώπισε μέ κριτική ἀγχίνοια. Ό Τάκης Μενδράκος στήν Αὐγή τό ἴδιο. Ό Βαγγέλης Χατζηβασιλείου. Μιλᾶμε γιά ἀριστερούς κριτικούς. Ό Δημήτρης Ραυτόπουλος ἐπίσης. Ἀντέκρουσε ὅλες τίς αἰτιάσεις πού ἀρθρώθηκαν μέ κάποιο σκεπτικό. Πού διατυπώθηκαν μέ κατανοητά ἐλληνικά. Τά ὑπόλοιπα, περίπου στό σύνολό τους, ἦσαν κουρνιαχτός. Εἶναι θλιβερό, ἀλλά ἐξήντα σχεδόν χρόνια ἀπό τότε δέν ἔχουμε βρεῖ ἀκόμα τήν ἀπαιτούμενη ψυχραιμία γιά νά κοιτάξουμε χωρίς θυμικές φορτίσεις αὐτά πού ἔγιναν.

Α. Α.: Μερικοί ἀπό τοὺς πρωταγωνιστές καί πάρα πολλοί πού συμμετεῖχαν στά γεγονότα ζοῦν ἀκόμα. Γιά ὅλους αὐτούς πού κατέβηλαν τό τίμημα τῶν ἐπιλογῶν τους ή ὅσων ἀναγκάστηκαν νά ἀποδεχτοῦν, πιστεύετε ὅτι θά ἦταν εὐκολο νά ἀπαλλαχτοῦν ἀπό τίς, ἔστω, προκαταλήψεις τους; Μιλᾶω γενικά γιά ὅλους, ἀπό ὅποια μεριά καί ἂν βρέθηκαν. Οἱ μέρες ἐκεῖνες ἦσαν τά νιάτα τους, οἱ ἐλπίδες τους, πάντα μᾶς ἐμψυχώνουν πράγματα ἔξω ἀπό μᾶς, πού δέν εἶναι εὐκολο νά τά διαγράψουμε.

Θ. Β.: Αὐτές οἱ γενιές ἀπέρχονται ή ἔχουν ἀπέλθει. Δέν ἐννοῶ αὐτούς. Αὐτοί στό κάτω κάτω ἀποδείχτηκαν οἱ πιό συνετοί. Ὑπάρχει μιά πλούσια ἤδη βιβλιογραφία μέ ἀπομνημονεύματα ή ἀναμνήσεις, πού εἶναι μᾶλλον τό ἴδιο, καί ἐκεῖ μπορεῖ νά διακρίνει κανεῖς τή σοβαρότητα καί τόν προβληματισμό τους. Τοὺς δισταγμούς τους. Τίς δεύτερες σκέψεις. Τίς μεταμέλειές τους. Τό περίεργο εἶναι ὅτι οἱ πλέον «ἀσυμβίβαστοι» εἶναι οἱ ἐπίγονοι. Ἄνθρωποι πού δέν εἶχαν κᾶν γεννηθεῖ στήν ὑπό κρίσιν ἐποχή. Τήν ἱστορία καμιά φορά τή ζοῦμε, κατά κανόνα ὅμως τή μαθαίνουμε ἀπό τίς πηγές. Πηγές πού τίς μελετᾶμε. Ἐχουμε τή δυνατότητα νά συγκρίνουμε, νά ἀντιπαραβάλλουμε, νά ἐλέγξουμε. Εἶναι μιά διαδικασία ἀντικειμενική. Τοῦτο θά ἔπρεπε νά ὀδηγεῖ στήν ἀμεροληψία.

Α. Α.: Ἀλλά εἴμαστε λαός πού παθιάζεται, νά μήν τό ξεχνᾶμε αὐτό.

Θ. Β.: Νά μήν τό ξεχνᾶμε. Μόνο πού αὐτή τήν κλίση μας θά ἔπρεπε νά τή στριμώξουμε στήν περιοχή τοῦ φολκλόρ. Ἐξήντα χρόνια τώρα, καί ἀκόμα μᾶς ἀπασχολεῖ ὁ Ἐμφύλιος, μέ τόν τρόπο πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἀλλά πρέπει νά ἔχει καί μέλλον αὐτός ὁ τύπος. Ό Ἐμφύλιος εἶναι τό παρελθόν. Δέν χρειάζεται τήν προστασία μας. Τό παρελθόν πρέπει νά τό ψάχνουμε. Πρέπει νά τό κάνουμε κομματάκια, ἀλλιῶς δέν θά ἀπαλλαγοῦμε ποτέ ἀπ' αὐτό. Δέν ὑπάρχουν πράγματα

για να σκεπαστούν. Και τί νόημα θα είχε άλλωστε. Τό παρελθόν δεν μπορεί να κατασκευαστεί και ως εκ τούτου είναι μάταιο και αντιπαραγωγικό να παθιαζόμαστε.

Α. Α.: Όμως από τον τρόπο πού θα μορφοποιήσουμε τό παρελθόν κρίνονται ολόκληρες ιστορικές κινήσεις.

Θ. Β.: Τά βαριά βήματα της Ιστορίας. Ήχεϊ ήρωικά αλλά είναι απλώς ρητορικό σχήμα. Και είναι ήλιθιο, ακριβώς επειδή είναι βαριά και αφήνουν βαθιά αποτυπώματα αυτά τά βήματα, να προσπαθούμε έμεϊς να τά προστατέψουμε — από τί;— τοποθετώντας φράχτες γύρω τους.

Δ. Βλ.: Πάντως μετά την Όρθοκωστά, οί διαθέσεις απέναντί σας έχουν αλλάξει. Σας θεωρούσαν άριστερό αλλά όχι πιά. Πώς νιώθετε;

Θ. Β.: Όπως σέ όλη μου τή ζωή, ίδιος. Και πάντως όχι αποσυνάγωγος.

Δ. Βλ.: Υπήρξατε ποτέ άριστερός;

Θ. Β.: Μέ την έννοια της κομματικής ένταξης ποτέ. Γενικώς τά καλούπια μέ άπωθούν. Υπάρχουν όμως κάποιες ποιότητες τίς όποιες έχω υπηρετήσει μέ συνέπεια. Ή αγάπη της έλευθερίας, ή αντίληψη της δημοκρατίας —όχι κατ' έπίφασιν—, ή αίσθηση της αλληλεγγύης. Χοντρικά αυτά, πού κατά την άποψή μου συνιστούν μιάν αύθεντική άριστερή θέση.

Δ. Βλ.: Ή κρατούσα έντύπωση είναι ότι άλλαξοπιστήσατε. Μέ την Όρθοκωστά πάντα, κι αυτό μετά τό γδοῦπο του '89, πράγμα πού έρμηνεύτηκε ως καιροσκοπισμός.

Θ. Β.: Ή Όρθοκωστά είναι ένα άριστερό βιβλίο, και τοῦτο έπιβεβαιώνεται χρόνο μέ τό χρόνο. Δεν θά δείξω μεγαθυμία στίς προσληπτικές ανεπάρκειες κάποιων, ούτε βέβαια στίς περιορισμένες δυνατότητές τους να κατανοήσουν τή ζωή και τόν κόσμο ως όλον. Τά βιβλία μου αποτελούν μιά σειρά συνεπών βαθμίδων πού άφηγοῦνται μέ σαφήνεια και τήν προσωπική μου πορεία.

Δ. Βλ.: Υποψιάζεστε τίς φήμες πού κυκλοφοροῦν πιά γιά σας;

Θ. Β.: Πρό έτών ο μεταφραστής της Όρθοκωστάς στά γαλλικά ζήτησε να δεί τούς πραγματικούς τόπους δράσης της. Μοῦ τηλεφώνησε μιά κοινή φίλη. «Θέλει να πάτε κάτω και θέλει να ρθῶ μαζί. Άλλά δεν έχω διαβάσει τό βιβλίο». Της τό έστειλα. Δεν τό είχε

διαβάσει γιατί κάτι φίλες της —και δικές μου γνωστές— της είχαν πεί: «Μήν τό πιάνεις στά χέρια σου, λερώνει».

Δ. Βλ.: Σας μιλω για φήμες πού άφοροῦν τό πρόσωπό σας. Όχι τόν συγγραφέα, τόν άνθρωπο.

Θ. Β.: Πιθανόν αυτές οί φήμες να λέν ότι μοῦ άρέσουν οί γυναίκες. Δεν μπορώ να τό διαψεύσω — και γιατί άλλωστε;

Δ. Βλ.: Ότι σας ζοῦν οί γυναίκες.

Θ. Β.: Αυτό δεν θά ήταν κακό, και μάλιστα στήν εποχή της ισότητας τών φύλων. Κακό είναι πού είναι ψέμα.

Δ. Βλ.: Ότι έχετε βαφτίσει στό χωριό τόν γιό ενός άρχιφασίστα και τόν έχετε ονομάσει Έλπιδοφόρο.

Θ. Β.: Νικηφόρο. Είναι ένας έξαιρετικός γιατρός, έρευνητής και τά λοιπά. Όραϊο πρωινάδικο έχουν στήσει. Όστόσο, γιά όσους τά λένε αυτά, και επειδή οί άνθρωποι πεθαίνουν κάποια στιγμή, τούς πέρασε από τό μυαλό ότι ή προσβολή της μνήμης τεθνεῶτος είναι ποινικό αδίκημα;

Δ. Βλ.: Λένε και άλλα, βέβαια, ακόμα.

Θ. Β.: Προσπαθῶ να τά άγνοήσω. Να μήν τούς δώσω σημασία. Στερημένοι τύποι, αυτό επιδιώκουν. Έλπίζω να μήν ξεπεράσουν κάποια όρια.

Δ. Βλ.: Στή Γερμανία πότε πήγατε;

Θ. Β.: 1974. 21η Άπριλίου. Δεν είχα διαβατήριο, τό πήρα ύστερα από έναν μάλλον σύντομο και ανώδυνο δικαστικό άγώνα. Καλεσμένος από τή γερμανική Άκαδημία πνευματικών ανταλλαγών. Στο τότε Δυτικό Βερολίνο. 21η Άπριλίου έφτασα εκεί. Σημαδιακή ήμέρα.

Δ. Βλ.: Και μέίνατε πόσο;

Θ. Β.: Τήν πρώτη φορά ένα χρόνο.

Δ. Βλ.: Ξαναπήγατε;

Θ. Β.: Ναί, αργότερα, γιά ένα τετράμηνο.

Δ. Βλ.: Καλεσμένος πάντα;

Θ. Β.: Ναί.

Δ. Βλ.: Ή ζωή εκεί;

Θ. Β.: Τό Δυτικό Βερολίνο ήταν νησίδα. Περιτοιχισμένο, αλλά έσφυ-

ζε. Αυτό τό πρόγραμμα τῆς DAADE ἦταν μιά ἐξυπνη ιδέα. Καλλιτέχνες καί συγγραφεῖς ἀπό ὅλο τόν κόσμο γιά νά ζήσουν σ' αὐτό καί νά δουλέψουν ἐπὶ ἓνα διάστημα.

Δ. Βλ.: Ἡ μεταπολίτευση σᾶς βρῆκε ἔξω;

Θ. Β.: Ναί. Τήν παρακολουθήσαμε ἀπό τό τηλέφωνο. Βρέθηκε στήν Ἀθήνα συμπτωματικά ὁ Ἀκριθάκης καί μᾶς ἔστειλε μέσα ἀπό τό ἀκουστικό τῆ φασαρία τοῦ κόσμου, τά συνθήματα, τήν ὑποδοχή τοῦ Καραμανλῆ.

Δ. Βλ.: Τί σᾶς προσέφερε ἡ παραμονή σας ἐκεῖ;

Θ. Β.: Ἀρκετά πράγματα. Τήν ἀποδέσμευση ἀπό πρακτικές ἔγνοιες πρῶτα ἀπ' ὅλα. Εἶχα ἓνα γεναῖο μηνιαῖο ἀντιμίσθιο.

Δ. Βλ.: Γιά νά μένετε ἐκεῖ καί νά κάνετε τή δουλειά σας.

Θ. Β.: Ἀκριβῶς. Ἡ ἀσκηση πολιτιστικῆς πολιτικῆς εἶναι ἐξαιρετικά λεπτὴ ὑπόθεση. Κάτι πού δέν τό ἔχουμε μάθει ἐδῶ ἀκόμα. Γι' αὐτό πράγματα τέτοια μᾶς ξαφνιάζουν.

Δ. Βλ.: Δουλέψατε στό Βερολίνο;

Θ. Β.: Ὁχι ἰδιαίτερος πολὺ. Ἦμουν σέ μιά φάση μηρυκασμοῦ.

Α. Α.: Τί ἄλλο σᾶς ἔδωσε ἡ Γερμανία;

Θ. Β.: Τό συγχρωτισμό μέ ἀνθρώπους διαφορετικῆς νοοτροπίας, διαφορετικοῦ ψυχισμοῦ. Τή δυνατότητα νά δῶ τήν Ἑλλάδα ἀπό μιά τρίτη θέση. Μιά γυναίκα ἐπίσης μέ τήν ὁποία μοιράστηκα πολλὰ μεστά χρόνια.

Α. Α.: Μέ τή λεγόμενη γερμανική νοοτροπία πῶς τά πήγατε;

Θ. Β.: Εἶχα τήν τύχη νά συναντηθῶ μέ ἀνθρώπους πού γεννήθηκαν μέσα στόν πόλεμο, ἐξαιρετικά καλλιεργημένους, ἐξαιρετικά προβληματισμένους, μιά γενιά μέ πολὺ ἐνδιαφέρον, μέ τίς γερμανικές ἀρετές, μέ τή σοβαρότητα καί τήν πειθαρχία στή δουλειά τους, μέ τήν ἀκρίβεια ἐπίσης στήν ἀντιμετώπιση τῶν καθημερινῶν πραγμάτων καί μέ τά ἀναπότρεπτα βέβαια πλέγματα καί ἐνοχές πού τοὺς φόρτωσε τό παρελθόν τους.

Α. Α.: Βρίσκατε κάποια ποίηση μέσα σ' αὐτή τήν ἐνοχική ψυχολογία;

Θ. Β.: Δέν θά ἔλεγα ποίηση, δέν θά πήγαινα τόσο μακριά.

Α. Α.: Κι αὐτές οἱ εἰκόνες τῆς παιδικῆς σας ἡλικίας μέ νεκρούς καί ἄλλα τέτοια ἀπό τοὺς Γερμανούς;

Θ. Β.: Βαθιά μέσα μου ὑπῆρχαν ἀκόμα κατάλοιπα τρόμου πού κάποιες λεπτομέρειες τά ἔφερναν στήν ἐπιφάνεια. Ἡ φρουρά στό μνημεῖο τῶν πεσόντων στό Ἀνατολικό Βερολίνο π.χ., τό βῆμα τῆς χήνας, οἱ στολές τους. Ἡ ἢ βλοσυρότητα κατά τόν ἔλεγχο τῶν διαβατηρίων στό πέρασμα ἀπό τό ἓνα Βερολίνο στό ἄλλο. Οἱ στενοὶ ὑποχρεωτικοὶ διάδρομοι μέ τοὺς καθρέφτες, οἱ πόρτες πού ἀνοιγόκλειναν αὐτόματα. Ἀλλά πιά ἀπό τότε, ἀπό τόν πόλεμο, εἶχαν περάσει τριάντα χρόνια. Ὁ χρόνος γιатρεύει.

Δ. Βλ.: Ἕλληνες συναντήσατε ἐκεῖ;

Θ. Β.: Προανέφερα τόν Ἀλέξη Ἀκριθάκη. Εἶχε γίνει σχεδόν μόνιμος κάτοικος Βερολίνου. Βρῆκα τόν Βλάση Κανιάρη, τόν Κωνσταντῖνο Ξενάκη. Ὑπότροφοι τῆς DAADE καί οἱ δύο. Τόν Χρῆστο Ἰωαχειμῖδη, κι αὐτός μόνιμος κάτοικος. Ὑπῆρχε ἓνας μικρὸς κύκλος διανοουμένων. Ὁ Θάνος Λίποδατς, ὁ νεαρός τότε Διονύσης Καβαθάς, ὁ Ἡλίας Κατσούλης. Μερικοὶ ἐπιστήμονες, ὁ καθηγητὴς τώρα στήν Κρήτη Γιώργος Χαρίσης, παιδοχειρουργός. Μ' αὐτόν συγκατοικήσαμε γιά ἓνα διάστημα. Ὁ Κώστας Χέλμης.

Α. Α.: Ἀπό τήν ἐμπειρία σας αὐτὴ προέκυψε κάτι; Ὡς ἔργο ἐννοῶ.

Θ. Β.: Μιά σειρά ποιημάτων. Τά δημοσίευσα ἀργότερα στό Τράμ τῆς Θεσσαλονίκης.

Δ. Βλ.: Ἐχετε ἀμαρτήσσει κι ἐσεῖς.

Θ. Β.: Οἱ ἄνθρωποι ἐνδίδουν, ἔχουν τίς ἀδύναμες στιγμές τους.

Α. Α.: Ζεῖτε σ' ἓνα ξένο γλωσσικό περιβάλλον, αὐτό ἔχει κάποιες ἐπιπτώσεις στή δημιουργική σας λειτουργία;

Θ. Β.: Κατά ἓνα τρόπο ναί. Δέν μοῦ λείπουν οἱ λέξεις, ὁ ἦχος τους, ἡ συμμετοχή σέ μιά καθημερινή γλωσσική τριβή. Τό πρόβλημα εἶναι διαφορετικό. Ἡ γλώσσα μου, πού εἶναι μέρος τῆς ταυτότητάς μου, τῆς προσωπικότητάς μου, δέν ὑπάρχει. Ὑπάρχουν τά γερμανικά, ὑπάρχουν τά ἀγγλικά, τά γαλλικά, τά ἰσπανικά. Ὑπάρχουν ἀκόμα τά ἰταλικά. Τά ἑλληνικά δέν ὑπάρχουν κι αὐτό μέ ἀκυρώνει ὡς συγγραφέα.

Α. Α.: Ἡ γλώσσα μας εἶναι μικρή, γεγονός καθοριστικό πού ὅμως δέν μπορεῖ νά ἀλλάξει. Μέ μεγάλο παρελθόν.

Θ. Β.: Τό παρελθόν δέν μου δίνει καμιά παρηγοριά. Ἀλλά ἄς μή μελαγχολοῦμε.

Δ. Βλ.: Γιά τήν ἑλληνική γλώσσα, ἀκριβέστερα γιά τήν προώθηση τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἔχετε γράψει ἐπισημαίνοντας κάποιες ἀναγκαῖες προϋποθέσεις. Ἰκανό ἀριθμό καλῶν μεταφραστῶν, κέντρισμα τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ξένων γιά τά ἑλληνικά πράγματα καί ἄλλα. Καταλήγετε δέ ἔτσι: «Θά παραφράσω τή γνωστή παροιμία. Τά αὐγά βάφονται μόνο μέ μπογιά».

Θ. Β.: Ἡ παράφραση εἶναι σαφής. Χρειάζονται χρήματα, ἀλλά ὄχι μόνο. Γιατί καμιά φορά ξοδεύονται χρήματα ἀλλά ἐντελῶς ἄστοχα. Καί συχνά ἀστόχαστα. Χρειάζεται κυρίως ἓνα πρόγραμμα σωστό, σχεδιασμένο ὄχι ἀπό ἐρασιτέχνες, πού θά ἐφαρμοστεῖ σωστά. Δύσκολα κατορθωτά καί τά δύο.

Δ. Βλ.: Τά δικά σας βιβλία πάντως ἔχουν μεταφραστεῖ πολύ καί σέ πολλές γλώσσες.

Θ. Β.: Ἄς ποῦμε ὅτι ἀποτελοῦν μέρος μιᾶς ἐξαίρεσης.

Δ. Βλ.: Θεωρεῖτε τόν ἑαυτό σας ἐπαγγελματία τῆς νοσταλγίας;

Θ. Β.: Τό ἔχω χρησιμοποίησει αὐτό ὡς μότο σέ ἓνα βιβλίο μου. Ναί, ἴσως. Πάντα νοσταλγοῦν οἱ συγγραφεῖς. Ἡ νοσταλγία εἶναι μιά ὑποκατάσταση.

Δ. Βλ.: Εἴστε ἐκ πεποιθήσεως ἐργένης;

Θ. Β.: Ἐν μέρει ναί, ἐν μέρει ἐκ τῶν πραγμάτων. Οἱ γυναῖκες πού ἤθελα νά παντρευτῶ κάποια στιγμή μέ ἄφησαν.

Δ. Βλ.: Ἐξοῦ καί ὁ ρόλος τῆς νοσταλγίας ὡς ὑποκατάστατου;

Θ. Β.: Δέν θά τό ἀποκλείσω.

Δ. Βλ.: Νοσταλγεῖτε τοὺς οὐρανοὺς;

Θ. Β.: Ὅχι πάντως μέ τόν τρόπο τοῦ Καρυωτάκη. «Ἡ νοσταλγία τῶν οὐρανῶν, ἡ ἐρημία τῶν τόπων». Οἱ ἀχανεῖς οὐανοὶ ἔχουν ἔτσι κι ἄλλιῶς συμβολική διάσταση.

Δ. Βλ.: Αὐτοί στοὺς ὁποίους ἀφιερώνετε βιβλία ἢ διηγήματά σας ποιοί εἶναι;

Θ. Β.: Φίλοι. Καί οἱ γυναῖκες πού προανέφερα.